

Соціальні відкритості релігій у масовому суспільстві

Розглядаються феномен впливу тенденцій масового суспільства на соціальне функціонування багатовимірного та складного соціального інституту релігії. Аналізується вплив масового суспільства на релігії, а також адаптації релігій до нових умов функціонування через сферу соціальної відкритості.

Ключові слова: соціальні відкритості релігій, масове суспільство, масовізація, уніфікація, релігія, релігійна організація, конфесія, міжконфесійний діалог.

Цивілізаційні модернізації середини ХХ століття, процеси стандартизації у сфері суспільного виробництва та споживання, бурхливий розвиток засобів масової інформації та комунікації, глобальна комерціалізація соціальних відносин, урбанізація та інші чинники сприяли формуванню феномену масового суспільства. Таке явище, безумовно, впливає на соціум та спричинює різного роду його трансформації. Процеси масовізації не обминули і релігійних відносин. Адже, релігія як одна із форм суспільної свідомості, як соціальна інституція, безперечно, не може залишатись осторонь змін у суспільстві.

Одночасно, релігія не тільки приймає участь у сучасних соціальних процесах, вона з необхідністю вступає в багатовекторне контекстуальне поле власних змін. Одним із таких векторів є діалог релігій. Така діалогічність приводить до виникнення проблем соціальної відкритості релігій, які особливо актуалізуються саме в умовах масового суспільства, адже саме в ньому механізми адаптивності релігій набувають нових способів функціонування.

Для того, щоб дослідити зміст, сутність нових умов в яких відбувається діалог релігій, слід, насамперед, розглянути поняття масовізації та масового суспільства з позиції соціальної філософії.

Феномен масового суспільства у сучасній соціальній філософії не має однозначного прийнятого визначення. Чимало дослідників окреслюють масове суспільство через фактори його негативного впливу на загальноісторичний розвиток, інші науковці, а серед них велика кількість соціологів, філософів та політологів говорять про позитивний зміст процесів якими характеризується сучасне масове суспільство.

Саме тому, у контексті нашого дослідження, з'ясовуючи сутність соціальних відкритостей релігій в масовому суспільстві, зупинимось тільки на основних підходах, які стосуються визначення та розуміння масового суспільства в цілому.

Одним із перших, хто намагався розкрити сутність масового суспільства, був Ф. Ніцше, на думку якого, останнє обезлюднює людину, а тому здатне призвести культуру до занепаду. Відповідно до цього, видатний вчений Г. Лебон, писав що, масове суспільство «приводить до заміни свідомої діяльності індивідів несвідомою діяльністю натовпу» [1]. При цьому в різних формах підкреслювалося, що у процесі масовізації відбувається стандартизація та уніфікація стилів життєдіяльності, технологій організації та реалізації соціальних відносин. Цілковито сучасною у сьогодні є думка М. Шелера про те, що масове суспільство приводить до «зрівняння умов життя, формування гомогенного суспільства, людина перетворюється на частину натовпу, позбавляючись індивідуальних рис» [2, с. 112]. О. Шпенглер розглядав масовість, як щось таке що «позбавлене форми і переслідує будь-які форми, будь-яку впорядкованість». Відповідно до цього масовість є внутрішнім ворогом будь-якого суспільства. Досить цікавою в контексті розгляду даної проблеми є концепція масового суспільства К. Мангейма [3], у межах якої він ототожнює індустріальне та масове суспільство.

Найбільш прийнятний виклад змісту концепції масового суспільства та його структурних елементів запропонований Г. Ортега-і-Гассетом [4]. Важливим моментом при цьому є те, що наведене ним розуміння масового суспільства в 30-ті рр. ХХ ст. цілком відповідає сучасним реаліям суспільства початку нового ХХІ століття. Так, зокрема, видатний вчений указав на збільшення населення Землі, на тотальну урбанізацію, розширення просторових і часових кордонів за рахунок розвитку засобів масової інформації та комунікації, зростання рівня життя та освіченості людини.

На наш погляд, досліджуючи специфіку виникнення та функціонування масового суспільства, необхідно опиратися на розуміння сутності та функцій масової людини як головного суб'єкта формування нового глобального простору. Адже саме масова людина стає носієм уніфікованих цінностей, реалізує свою соціальну активність у системі єдиних стандартів. Така людина є носієм та основним оператором «традиційних» рудиментарних переконань, наприклад, релігійних. Але, з іншого боку, ми спостерігаємо процес поступового розчинення релігійних цінностей у системі загальноцивілізаційних, зокрема демократичних, що характерно, передусім, для європейської спільноти. Релігійні цінності синтезуються із політичними та економічними й знаходять своє вираження у діяльності таких специфічних соціальних утворень як політичні партії із яскравим релігійним змістом, які відкриті як до загальносуспільного, так і міжконфесійного діалогу.

Водночас, при аналізі феномену масового суспільства постає ще й таке питання: чи масам притаманий об'єктивно-організований характер існування, чи ж вони являють собою суб'єктивно визначені, штучні конструкції, абсолютно нетипові для нових умов уніфікованого комунікативного простору. Відповідно до цього виникає потреба у з'ясуванні, того наскільки структурованим або ж аморфним є характер об'єднання та функціонування таких конструкцій. Така проблема в даному контексті постає у зв'язку з ідентифікацією належності людини до масового (стандартизованого та чітко регламентованого новими виробничими, політичними та комунікативними умовами) простору. У свою чергу, це пов'язується і з тим, що в умовах сучасного суспільства принципово змінюються форми діяльності людини, з настанням «періоду масовості», одні люди змушені узгоджувати свої потреби, бажання, прагнення, почуття та форми дій з іншими, адекватно діють й різноманітні суспільні організації. Така тенденція найяскравіше простежується у трансформаційних процесах, що стосуються адаптації релігійних організацій до сучасних соціальних умов. На цьому, до речі, зосереджував свою увагу ще Е. Дюркгейм, який стверджував, що «люди, опинившись у натовпі (а саме це у певній формі відбувається в умовах масового суспільства) узгоджують свої почуття та уявлення, так би мовити, виходячи із своїх ментальних осередків» [5, с. 378]. Фактично тут йдеться про те, що в сучасних умовах діють неконтрольовані механізми об'єднання людей, які не піддаються жодною мірою будь-яким формам регламентації. І саме ці механізми є однією із форм колективної свідомості, яка приводить до розуміння потреби інтегрованості шляхом реалізації глобальної солідарності. Під останньою слід розуміти внутрішнє бажання всіх суб'єктів глобального простору досягти паритетних умов взаємодії в процесі розв'язання спільних проблем.

Отже, у контексті нашого дослідження соціальної взаємодії релігій, яка відбувається в суспільному дискурсі, в першу чергу доцільно ставити питання про функціональну складову масового суспільства, тобто про те, наскільки воно здатне реально регулювати та визначати систему суспільних відносин, зокрема, конфесійних, які постійно зустрічаються з соціальними перетвореннями, а реакція на них обов'язково присутня у соціумі.

Таким чином, масовізація це процес який відбувається у всіх сферах суспільства, вона обов'язково пов'язана із трансформацією соціальних інститутів, особливо таких, які пов'язані з релігією. Тут процеси масовізації сприяють зростанню чисельності віруючих одних конфесій і водночас зменшенню чисельності інших. Кожна із конфесій намагається власним чином реагувати на такі соціальні зміни, наскільки їм дозволяє віровчення.

Така реакція релігій на соціальні зміни приводять їх у сферу соціальної відкритості, сутність якої в контексті соціальної філософії найефективніше розкривається завдяки дослідженню приватного і публічного в релігії. Це дозволяє, на нашу думку, в

кожній релігії можна виокремити сферу «приватного» і сферу «публічного». Проте, як правило, під поняттям приватного, перш за все, розуміють релігійний досвід, це те що недоступно adeptам інших конфесій, те що зосереджено всередині релігії і не піддається зовнішнім факторам впливу. Відповідно, публічне це те, що декларується представниками конфесій у комунікативному просторі, де вони активують свою діяльність, спрямовану на популяризацію власних доктрин чи на досягнення визначеної мети. Варто зазначити, що публічне проголошення релігійних догм необхідне для підтримки моралі в релігійних общинах. Оскільки, кожне подожження релігійної віри чинить моральний вплив, то мораль для досягнення своєї легітимності, повинна стати всезагальною. Адже міцність соціальних взаємозв'язків, взаємодопомога, можливість співробітництва в будь-якому суспільстві ґрунтується на загальноприйнятих стандартах поведінки, тому ніякі норми моралі не можуть працювати, якщо вони не є передбачуваними та надійними.

Однак на наш погляд таке бачення є тільки необхідною умовою соціальної відкритості. Остання передбачає існування не тільки сфери «публічного», але й наявність у приватній сфері тієї чи іншої релігії, орієнтації на загальнолюдські цінності, які з необхідністю вимагають своєї соціалізації. Отож, коли йде мова про явища «відкритості», то саме вони конструюють сферу публічного. Таким чином в масовому суспільстві з'являються міжконфесійний діалог, міжконфесійні конфлікти тощо, а своєрідною реакцією на такі феномени є віротеримість. «Відповідно до морального закону, здійснюючи свої права, окремі особи й цілі суспільні групи повинні зважати на права інших, на власні обов'язки щодо інших та на загальне добро всіх і кожного» [6, с. 343].

Релігії перебувають у тісному взаємозв'язку і вимушені відповідним чином реагувати на нові умови. Така реакція веде до різного роду доктрин, заяв, звернень, які поширюються через ЗМІ та іншими шляхами. По суті відбувається міжконфесійний діалог; своєрідний прояв міжконфесійної комунікації, що і є демонстрацією відкритості релігій.

Окрім міжконфесійного співіснування, релігії перебувають у тісному взаємозв'язку з підсистемами суспільства. Як відомо, масовізація поширюється майже на всі сфери суспільства, відповідно, релігії стикаються з новими суспільними процесами, що можуть фактично змінити їх кількісно і якісно, адже різні конфесії беруть активну участь у вирішенні нагальних проблем суспільства: економічних, політичних, правових, культурних та інших.

Наскільки релігія є готовою до цих структурних перетворень, нових умов існування, наскільки вона є «гнучкою», залежить ступінь її відкритості – як на міжконфесійному, так і на суспільному рівнях. Про готовність релігії до соціальних змін говорять її соціальні відкритості. На думку Ж.-П.Віллемса «Ми стоїмо на повороті до такого стану речей, за якого релігії не лише не сприймаються як більш чи менш застарілі традиції, що чинять опір зв'язній модерності, а й можуть дедалі більше видаватися символічними ресурсами, що... не дають модерності розчинитися в загальному релятивізмі» [7, с. 18].

Таким чином, у межах соціальних відкритостей релігій в масовому суспільстві, важлива роль належить реалізації принципу солідарності, який постає однією із найсуттєвіших перешкод закритості релігійних організацій у процесі їх соціальної адаптації. Водночас, необхідно підкреслити, що аналізуючи тенденції масового суспільства, які знайшли чітке відображення у модернізації загального комунікативного простору після Другої світової війни, можемо зробити висновок, що в об'єднанні людей у глобальний масовий простір сприяв принцип емоційності. Завдяки цьому натовп стає здатним, виходячи із концепції Дюркгейма, на інтелектуальну та релігійну творчість. Емоційна залежність між людьми приводить до усвідомлення потреби об'єднання у глобальний простір з метою реалізації спільних інтересів, які виступають в ролі рушійної сили для виходу загальнолюдських цінностей на перший план, що є необхідною умовою соціальної відкритості. Це свідчить про те, що найбільш адекватною формою соціальної організації є масове суспільство, яке приводить до виникнення «масового індивіда», масової ідеології, яка формується ним, та масових соціальних цінностей, які, у свою чергу, покликані забезпечити життєдіяльність суспільних інститутів у цілому. Важливо вказати на значення релігійних цінностей, які поступово, через сферу відкритості, набувають загально цивілізаційного значення й перестають бути продуктом лише

окремої конфесії, неконтрольовано розповсюджуються у загальній системі цінностей масового суспільства. З іншого боку, релігійні організації, передусім, є носіями власних соціальних інтересів, які можливо задовольнити лише шляхом інтеграції до загального комунікативного простору. Таким чином релігійні організації вимушені уніфікувати власну орієнтовану на все суспільство діяльність відповідно до загальних норм, як для релігійних організацій, так і для політичних утворень, комерційних структур та інших соціальних утворень. Процес масовізації сприяє стійкій взаємодії конфесій та конфесій з іншими соціальними структурами.

Також слід підкреслити доцільність абстрагування від визначення ролі масового суспільства у загальноісторичному процесі. Таким чином ми отримаємо змогу дослідити таку конкретність як складний та маловивчений феномен впливу тенденцій масового суспільства на соціальне функціонування багатомірного та складного соціального інституту релігії. Сьогодні, чимала кількість досліджень сучасних науковців присвячена проблемам соціальних змін та перетворень які зумовлені становленням масового суспільства, але досі практично недослідженим є процес функціонування релігії як соціального інституту у масовому суспільстві. Ключові взаємозв'язки та акценти у соціальній взаємодії релігії протягом ХХ століття суттєво змінилися, що у свою чергу, стало зумовлюючим фактором до таких процесів як, з одного боку, секуляризація та екуменізація, а з іншого сакралізація та індивідуалізація релігійних рухів та організацій. Аналізуючи основні тенденції становлення та функціонування масового суспільства ми не тільки досліджуємо фундаментальні зміни у соціальній організації, тут можна простежити зміну місця і ролі тих соціальних інститутів, що у традиційному суспільстві були визначальними. Так, наприклад, після Другої світової війни, релігія, як соціальний інститут, поступово перестає відігравати визначальну роль у процесі соціальної легітимізації, відходячи від принципів тісної взаємодії із державними інститутами. Це свідчить про прямий вплив тенденцій масового суспільства щодо структури соціальних інститутів. У свою чергу релігійні організації намагаються по своєму адаптуватись до нових соціальних умов, що відбувається завдяки сфері відкритості. З одного боку тенденції становлення масового суспільства позитивно впливають на конфесійне життя суспільства, а з іншого, релігійні організації змушені стандартизувати власну соціальну активність відповідно до умов масової культури та загальноосвітнього уніфікованого комунікативного поля. Відтак, відбувається процес, у якому релігія перестає виступати як виключно духовний, індивідуально-особистісний фактор життя.

У сучасних Європі та США все частіше виникають нові соціальні інститути, такі як християнські партії, або політичні утворення із розмитим, уніфікованим, дещо примітивізованим релігійним змістом. Але, не слід вбачати у цьому процес поступового зникнення традиційних релігійних інститутів, таких як, наприклад, Католицька церква, навпаки, це є яскравою ілюстрацією того, що тенденції масового суспільства впливають на соціальну активність релігій.

Релігія у соціальному контексті виступає у ролі конкретної організованої форми, групи віруючих, що мають власні соціальні цілі та інтереси. Загальне комунікативне поле у якому на одному рівні виступають як політичні, державні, комерційні, так і релігійні утворення, характеризуються відповідними уніфікованими нормами. Це зумовлено, передусім розвитком засобів масової інформації та комунікації, а також утвердженням такої демократичної цінності як свобода слова. У такому ракурсі бачимо, як релігійні організації змушені використовувати ті ж самі методи та інструменти для досягнення власних інтересів, що й інші соціальні інститути. Аналіз міжконфесійного діалогу, як аспекту соціального дискурсу релігії, вказує на пріоритет саме способів та інструментів, якими релігійна організація прагне досягти своєї соціальної цілі: будь-які публічні висловлювання представників тієї чи іншої конфесії, видання власних друкованих чи електронних ЗМІ, використання ефірного часу на телебаченні та радіо, громадські акції та інші. Впливу масового суспільства зазнали не лише способи соціальної діяльності конфесій, а й їх спрямування на масовість як таку. Боротьба за електорат у політичному процесі за суттю схожа з соціальною роботою конфесій. Та чи інша релігійна організація сьогодні змушена докласти чималих зусиль у першу чергу для розширення поля своєї діяльності.

За умов масового суспільства ми спостерігаємо таку цікаву та неоднозначну тенденцію як виникнення чи зникнення суспільного інтересу до тієї чи іншої конфесії в залежності від кількісних показників тиражування її назви та основоположних ідей у ЗМІ. В масовому суспільстві кожен соціальний інститут, що має інтерес до посилення власного впливу та поширення, змушений боротися за цільову аудиторію.

Відтак, релігійні організації, переважно не традиційні та новоутворені, спрямовують свою комунікативну активність у сфері відкритості до найширших мас населення. Якщо до ХХ століття релігія була засобом особистісної, етнічної, політичної, ідентифікації, то сьогодні ми спостерігаємо тенденцію до синтезу релігійної та класової ідентифікації. Ідея середнього класу, як виправдовуючий фактор для теорії масового суспільства виникає й активно розвивається у 50-60 роки ХХ століття у США. Сполучені Штати, за конституцією, є державою з відокремленою церквою, але у кожній промові Президента присутній релігійний контекст. Варто відмітити, що не залежно від своїх власних релігійних переконань, політичні еліти як США, так Європи, зокрема і України пропугують ідеї релігійності і поряд з тим релігійну толерантність. Але, якщо проаналізувати численні політичні промови, передвиборчі програми, ми побачимо, що мова йде про відповідний абстрактний набір загальнолюдських цінностей, які прямо витікають із тієї чи іншої релігійної доктрини. Варто також підкреслити, що звернення до релігійної тематики правлячих еліт відбуваються таким чином, коли складно ідентифікувати конкретну конфесію чи релігійну течію. Завдяки уніфікованості загального комунікативного поля релігійна сфера постає для представника масового суспільства як передусім система моральних, орієнтованих на суспільне життя цінностей, які легко адаптувати відповідно до потреб середньостатистичного представника сучасного суспільства. Відтак, роль конфесій у суспільстві напряму залежить від їх здатності провадити соціальний дискурс, від доступу до ЗМІ. У середині ХХ століття більшість традиційних конфесій у європейському світі зіштовхнулись із необхідністю переформатувати спосіб своєї соціальної взаємодії. Секуляризаційні процеси призвели до того, що релігійні організації якщо не втратили повністю, то позбавились у великій мірі державної підтримки, зокрема у питанні доступу до населення через централізовані та підвладні ЗМІ. Дискурс релігій змістив свій центр ваги у комерційну, ринкову сферу, що змусило конфесії, у першу чергу, стати більш відкритими до соціального діалогу. Більшість конфесій сьогодні проводять діяльність таким чином, аби через якомога ближчий доступ до суспільних мас здобути, через сферу «публічного», популярність. Цього неможливо досягти без стандартизації та уніфікації, що притаманні масовому суспільству, внутрішніх механізмів та структури самої конфесії відповідно до загального комунікативного поля.

Окрім того, масове суспільство зумовило трансформаційні процеси у сфері міжконфесійного дискурсу. Релігійне життя сучасного суспільства перестало бути виключно індивідуальною, особистою справою індивідів. Постає необхідність міжкультурного, відтак і «публічного» міжрелігійного діалогу для досягнення загальносуспільних політичних та економічних цілей. Даний процес розпочався у другій половині ХХ століття й сьогодні лише набирає обертів. Міжрелігійний дискурс в умовах сучасного масового суспільства постає як вкрай неоднозначне з позиції соціальної користі явище, оскільки він не завжди носить позитивний характер. Якщо мова йде про відносно монолітний комунікативний та культурний простір європейської цивілізації, то ми спостерігаємо тенденцію поширення релігійної та національної толерантності. У той самий час, масове суспільство продукує таке комунікативне поле у якому практично неможливе існування багатьох інших культур. Масове суспільство являє багатогранне, у його становленні та поширенні можна виокремити величезну кількість тенденцій та прихованих процесів, одним із яких є вестернізація. Порівняно нещодавно у сучасній культурології, політології, соціології та філософії виникає дане поняття. Вестернізація, це явище реакції взаємодії європейської моделі масового суспільства із східним світом. У релігійному контексті даний процес характеризується поширенням синтезованих із демократичними цінностями релігійних норм, прийнятних для всього християнського простору без суттєвої конфесійної диференціації.

Оскільки, релігія взаємодіє з різними суспільними підсистемами, такими як політика, економіка, сім'я, які визначаються специфічними цілями, являють собою

особливий тип раціоналізації, то в сфері відкритості можливі такі зміни що забезпечать функціональність цих взаємодій відповідно до нових умов, які створені структурними перетвореннями вище згаданих підсистем, що забезпечить перспективи, такої релігії в суспільстві.

Таким чином, на нашу думку, соціальна відкритість релігій в масовому суспільстві – це необхідна характеристика функціональності релігій в нових соціальних умовах, яка характеризує її комунікативні можливості. Соціальна відкритість релігій уможливілює для них співпрацю з соціальними інститутами, вміння розв'язувати конфлікти, підтримку соціальних програм, скерування духовності в соціальне русло.

Список використаних джерел

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Лебон Г. – СПб.: Макет, 1995. – 313 с.
2. Шелер М. Положение человека в космосе / Шелер М. // Проблемы человека в западной философии. – М. – 1989. – 674 с.
3. Мангейм К. Диагноз нашего времени / Мангейм К. – М.: Юристъ, 1994. – 567 с.
4. Ортега-и-Гассет, Хосе. Восстание масс / Ортега-и-Гассет, Хосе; пер. с исп. С.Л.Воробьева и др. – М., 2001. – 509 с.
5. Дюркгейм Е. О разделении общества, труда / Дюркгейм Е. – М., 1999. – 456 с.
6. Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічало, 1996. – 759с.
7. Вільям Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ століття / Вільям Ж.-П. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 331.

Гринків А.П. Соціальні відкритості релігій в масовому суспільстві

Рассматриваются феномен влияния тенденций массового общества на социальное функционирование многомерного и сложного социального института религии. Анализируется влияние массового общества на религии, а также адаптации религий к новым условиям функционирования через призму социальной открытости.

Ключевые слова: *социальные открытости религий, массовое общество, массовизация, унификация, религия, религиозная организация, конфессия, межконфессиональный диалог.*

Grinkiv, A.P. Social openness of religion in mass society

We consider the phenomenon of mass society, the impact of trends in social functioning multidimensional and complex social institution of religion. The influence of mass society on religion and religions adapt to new conditions of the area through social openness.

Key words: *social openness of religion, mass society, unification, religion, religious organization, denomination, interdenominational dialogue.*